

A KÚT

MATTEO DE'PASTI GUARINÓRÓL

KÉSZÍTETT ÉRMÉRŐL

Janus Pannoniusnak több mint egy évtizedes (1447–1458) itáliai tartózkodása idejéből ma csak egyetlen levelét ismerjük, amelyet az őt taníttató nagybátyjához, Vitéz Jánoshoz írt. Ez is csak másolat. Remigio Sabbadini bukkant rá egy 15. századi vegyes tartalmú müncheni kéziratban. Ez a kötet, az őt elsősorban érdeklő Guarino-levelek mellett, három Ferrarában tanuló magyar diák Vitéz Jánosnak írt egy-egy levelét is tartalmazza. Sabbadini a Guarino-levelek kiadásához fűzött jegyzetekben ezeket a leveleket közre is adta kivonatosan, vagy teljes terjedelmükben.¹ Janus Pannonius levelének teljes szövegét közölte. Máig ezt a kiadást tartotta szem előtt valamennyi fölhasználója. Lássuk a levelet, de most már a kézirat alapján:

„Johannes Reverendo in Christo patri domino Johanni Episcopo Waradiensi salutem. Cum proficisceretur istuc Paulus noster non potui eum litteris meis vacuum dimittere. Celeritas tamen recessus sui non est passa me pluribus verbis uti, quippe qui orto iam advenit Hespero, postridie vix dum exorto Lucifero discessurus. Sciat igitur paternitas vestra nos valere ac studere ambos. Ceterum de communis benefactoris salute perquam sollicitos esse ac in dies aliquid prosperi audire exoptantes. Librum nunc nullum mitto, maxime quia inprovisus me nuncius offendit. Sed quod potui tradidi ei perferendam ad vos Guarini mei eneam effigiem existimans id non minus gratum fore quam tantundem argenti. Scilicet ut paternitas tua eum virum quem fama et scriptis dudum cognovit nunc ipsis oris lineamentis et forma pernoscat. Hanc vero ymaginem ipse michi iam pridem dono dedit hac ipsa videlicet gratia ut istuc aliquando perveniret. Valete ac me omnibus commendate, precipue Domino Nicolao Bario. Ex Ferraria VIII° Decembris.”²

¹ *Epistolario di Guarino Veronese, I–III*, raccolto da Remigio SABBADINI, Venezia, 1916–1919, III, 440–441.

² München, BStB, Clm 8482 f. 24r. Magyarul BORONKAI Iván fordításában: „Johannes Panno-

A levélíró és a címzett személyének azonosítása nem kétséges. Csak a dátummal vagyunk bajban, mert hónapot és napot közöl, de évet nem. Sabbadini a levélben említett Guarino-éremről azt gondolta, hogy az Pisanello műve volt. Minthogy a művész ferrarai működése 1449-ig adatolható, föltételezte, hogy a levél legkésőbb ebből az évből való. Huszti József az 1450-es évet tartotta valószínűbbnek a befejező részben említett Barius Miklós miatt,³ Barius ugyanis ez év októberében kánonjogi doktorátust szerzett Padovában. Ismert, hogy az ünnepségen Janus jelen volt, logikusnak tűnt az ismeretségre való emlékeztetés a levél végén.

Megelégedve Sabbadini kiadásával, eddig senki nem vizsgálta azt a környezetet, amelyben a levél másolata fennmaradt. A müncheni Clm 8482 számú kézirat, mai formájában, igen vegyes tartalmú konvolutum. Mintha nem is egy tulajdonos gyűjteménye volna. Más a helyzet a kódex első ötven fóliójával, ahol a Janus-levél is található. Ez a rész az 1452–53-as év, a török veszély, majd a Konstantinápoly elfoglalását illető irományok másolatait tartalmazza. A szerzők vagy a címzettek: Aeneas Sylvius, III. Frigyes, Palaiologosz bizánci császár, V. Miklós pápa, László király, Vitéz János, Johannes Castilio pápai legátus. Órációk, pápai bulla, uralkodói levelek között rejtezik három magyar diák: Janus Pannonius, Kosztolányi György és a különben ismeretlen Simonnak Vitéz Jánoshoz írt egy-egy levele Ferrarából.⁴ Ha az irományok között valamiféle összekötő szálat keresünk, akkor azt, éppen e diákok leveleire támaszkodva és az eseményeket ismerve, Juan Carvajal pápai legátus környezetében találjuk

nius üdvözlét küldi a Krisztusban fő tisztelendő atyának, János nagyvárad püspök úrnak. Amikor elindult hozzád a mi Pálunk, nem bocsáthattam útjára levél nélkül. Gyors távozása azonban nem tette lehetővé, hogy részletesebben írjak, hiszen a Vacsoracsillag is fent volt már, amikor megérkezett, s másnap, alighogy feltűnt a Hajnalsillag, már útra is készülődött. Ennélfogva csak annyit tudatok atyaságoddal, hogy mind a ketten jól vagyunk, tanulunk, egyébként ugyancsak aggódunk a mi közös jövőnk egészségéért, és napról napra várjuk a kedvező híreket. Ezúttal elmarad könyvküldeményem, elsősorban azért, mert a postás váratlanul toppant be hozzám. De, amit tudtam, átadtam néki, hogy vigye el teneked: egy bronz arcképet Guarinóról. Azt hiszem, éppen olyan örömed lesz benne, mint egy ugyanekkora ezüstdarabban lenne. Küldöm pedig, hogy akit hírből és írásaiból már ismer atyaságod, ismerje meg most annak a férfinak arcvonásait és külsejét is. Az arcmást ő maga már jó ideje ideadta, mégpedig éppen azzal a kedves óhajjal, hogy egyszer majd jusson el tehozzád. Minden jót! Üdvözlő a nevemben mindenkit, elsősorban is Bánfalvi Miklós urat. Ferrarában ...” = *Magyar humanisták levelei, XV–XVI. század*, kiad. V. Kovács Sándor, Bp., 1971, 203–204.

³ HUSZTI József, *Janus Pannonius*, Pécs, 1931, 313, 20. jegyzet.

⁴ München, BStB, Clm 8482 ff. 24r–25r, 50r–51r. Kosztolányi és Simon levele kiadva: *Nicolaus Barius, Georgius Polycarpus de Kostolan, Simon Hungarus, Georgius Augustinus Zagabriensis Reliquiae*, ed. Ladislaus JUHÁSZ, Lipsiae, 1932 (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum), 6–7, 13–15; Magyarul KAPITÁNYFÉY István fordításában: *Magyar humanisták...*, i. m., 409–414.

meg. Az egyébként általában *Cardinalis Sancti Angeliként* emlegetett pápai követet V. Miklós pápa azzal a céllal küldte 1453 tavaszán Velencébe, hogy onnan Milánóba utazva az itáliai belháborúnak véget vessen, és a török elleni összefogást sürgesse.⁵ Még Rómában csatlakozott hozzá a magyarországi Ivanics Pál.

Ivanics neve jól ismert a 15. századi magyar művelődés történetében. Ő gyűjtötte össze az 1445-ben váradi püspökké kinevezett Vitéz Jánosnak ez időtől keltezett leveleit. Az 1451 januárjában írt ajánlólevele szerint ekkor még javadalom nélküli pap (presbiter) volt. Amikor ugyanezen év decemberében művére pontot tett, akkor ezt mint a zágrábi egyházmegyei Ivanics Pál, a váradi egyházban a Szent Pál oltára rektora írta alá.⁶ A széljegyzetekkel ellátott levélkiadásért, a hasonlóan zágrábi egyházmegyei püspökétől, nyilvánvalóan eddigi pártfogójától talán ennél többet várt. Erre következtethetünk abból, hogy otthoni javait hamarosan fölszámolva, Rómába ment, valamikor 1452 folyamán. Azt remélte ugyanis, hogy különleges tudományával, az akkor nagyon keresett török nyelvtudásával ott boldogulni fog. Szerinte ezzel meg is nyerte magának a teljes bíboroskollégium jóindulatát, sőt a pápához is szabad bejárása volt.⁷ Ezek segítségével valamiféle javadalom elnyerésében is reménykedett. Mindezt maga mesélte el Simonnak 1453 áprilisában, akit a pápai legátus kíséroejeként látogatott meg Ferrarában. Ott értesült arról, hogy Vitéz János közben a királytól elnyerte a kancelláriai méltóságot. Régi ura iránti tisztelete erre ismét fölébredt. Most azonban folytatnia kellett útját a követtel Velencébe, majd Milánóba. Biztosan járt ott, mert lemásolta Thomas Senecának frissen szerzett versét, amelyben Francesco Sforzát a török ellen viselendő háborúban való részvételre biztatta.⁸ Összel, ismét útba ejtve Ferrarát, a bíborost visszakísérte Rómába. Mindezt Simon diák leveléből tudjuk, akihez még a váradi udvarból eredő közös barátság fűzte. Ivanics egykori ottani helyzetét pontosan jellemzi a diák, amikor azt mondja róla „fidelissimus olim famulus”. Úgy tűnik, Ivanicsnak a római beneficium reményében is csalódnia kellett, mert decemberben ismét Ferrarában tűnt fel. Ekkor Janusszal is találkozott, akitől átvette a Vitéz Jánosnak írt levelet. Ezt a levelet most már biztosan 1453. december 8-ára keltezhetjük.

⁵ FRAKNÓI Vilmos, *Carvajal János bíbornok magyarországi követségei* = Értekezések a Történeti Tudományok Köréből, XIV/IV, Bp., 1889, 18–19.

⁶ *Iohannes Vitéz de Zredna, Opera quae supersunt*, ed. Iván BORONKAI, Bp., 1980, (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, S. N. 3), 27–28, 166; ZSUPÁN Edina, *Vitéz János leveleskönyve* = *Csillag a holló árnyékában: Vitéz János és a humanizmus kezdetei Magyarországon*, kiállítási katalógus, szerk. FÖLDESI Ferenc, Bp., OSZK, 2008, 113–134; ZSUPÁN Edina, *Vitéz János leveleskönyve* (ÖNB, Cod. 431.) = *Erdély reneszánsza*, szerk. GÁBOR Csilla et al., Kolozsvár, 2009, I, 16–24; II, 391–393.

⁷ HUSZTI József, *Magyar humanista mint török tudós V. Miklós udvarában*, Száz, 6(1927), 344–350.

⁸ München, BStB, Clm 8482. f. 45r.

Erről is, mint a Simon diákéről pontos másolatot készített magának, utóbb bemásolta a ma Münchenben őrzött kötetébe. Janus küldeményével rögtön hazaindult Vitéz Jánoshoz. Oda meg is érkezett, mert 1454 januárjában már a kancellár környezetében volt Prágában. Ott újabb iratok másolataival gyarapította gyűjteményét. Ezzel el is vész szemünk előtt.⁹ Domidoctus egyházi személy volt, történelmi-filológiai érdeklődése, és az, hogy jelentős politikai személyek körében élt, másolatgyűjteményét többszörösen is forrásértékűvé teszi.

Az 1453. december 8-án sebtében írt levélhez Janus Vitéz Jánosnak szánt ajándékot is mellékelte. A szokásos könyvküldemény helyett, írja, most egy Guarinóról készült bronz képmást, „Guarini mei eneam effigiem” adott át a levél vivőjének. Amint erről már szó volt, Sabbadini úgy gondolta, hogy ez egy Pisanelótól származó érme lehetett. A művésztől mindmáig egyetlen ilyen alkotás sem került elő. Vannak ugyan irodalmi utalások, de ezek inkább valamiféle festett portréra vonatkozhatnak. Ismerünk viszont Guarinóról mintázott érmet, amely Matteo de’Pasti műve. Ebből több példányról is tud a műalkotás szakszerű leírója, G. F. Hill.¹⁰ Az ő leírása alapján ismerhetjük meg a Magyarországra küldött képmást. Az érme első oldalán Guarino időskori arcmása látható profilban. A körirat: GVARINVS VERONENSIS. A hátlapon virágos mező közepén egy kút áll kettős medencével. E fölött egy gömb helyezkedik el, ebből folyik a víz az alsó medencékbe. Ezen a gömbön meztelen férfialak áll, aki jobbjaival egy buzogányra támaszkodik, baljában pajzsot tart. A jelenetet babérkoszorú veszi körül, a levelek között a növény termésével, a baccával. Itt is körirat: MATTHEVS DE PASTIS F. Az érmek átmérője változó, kb. 9,5 mm, súlyuk 250 g körül van. A bronzból öntött példányokból küldött egyet Magyarországra Janus Panonius.

A Guarino-érem megalkotását Hill még az 1440-es évekre tette. Utóbb a datálás egyre későbbre csúszott. Ma már általánosan elfogadott, hogy az az éremcsoport, amelyhez ez is tartozik, Matteo de’Pasti 1450 és 1455 közötti alkotói periódusából való.¹¹ Szűkíti az időpontot, hogy, amint láttuk, Janus már 1453 decemberében rendelkezett egy példánnyal, és azt ő már korábban (*iam pridem*) kapta Guarinótól. A keltezéshez bizonyító érvként szolgálnak olyan járulékos díszítőelemek, mint a betűformák vagy a koszorú föltüntetése a hátlapon. A biztosan antik mintát követő „koszorús” érmekből nem sokat ismer-

⁹ Uo., Ff. 25r–44v, 47r–47v. Az iratok sorrendjéből megállapítható, hogy korábbi külön lapokról kerültek a kötetbe, amely folyamatos másolásnak látszik. A másoló kéz és Ivanics viszonya további vizsgálatot igényel.

¹⁰ George Francis HILL, *A Corpus of Italian Medals of the Renaissance before Cellini, I–II*, London, 1930, I, 38 (No. 158); II, Pl. 29.

¹¹ Piergiorgio PASINI, *Matteo de’Pasti: Problems of Style and Chronology = Italian Medals*, ed. Graham J. POLLARD, Center for Advanced Study in the Visual Arts, Washington, 1987 (Symposium Series, 8), 143–159; 150–152. Az újabb munkák mind erre támaszkodnak.

rünk. Ilyen a Guarinóé is. Ebből az időből és körből való a Timoteo Maffeinek készült munka.¹² Maffei, az ágostonos kanonokok vicarius generálisa, 1453 tavaszától tartózkodott Itáliának ezen a vidékén. Elkötelezett hithirdető volt. „Sanctus Dei preco et doctissimus Christianae religionis orator”, írta róla Guarino, akinek régen tanítványa is volt.¹³ Azt hirdette, hogy az ókori szerzők és az egyházatyák tanításai is fölhasználhatók a kereszténység védelmében a fenyegető török veszedelem ellen. Ilyen szellemű buzdítást intézett több itáliai fejedelemhez is. Ebben a figyelmeztetésben részesült Sigismondo Malatesta, Rimini ura is 1453-ban.¹⁴ Matteo de’Pasti ebben az udvarban dolgozott ekkor. Ehhez az évhez kapcsolható Timoteo Maffei érdemének megmintázása is. A köriratban olvashatjuk a *Dei preco* titulust.

Janus küldeményének célja az volt, amint írta, hogy bátyja az addig csak hírből és írásából ismert Guarinónak most már arcvonásait és külsejét is megismerje. Tömörebben nem is lehetne meghatározni a reneszánsz e kedvelt portrétípusának célját, azt, hogy a természetnek hű követője legyen, tükrözze a valóságot. Más a helyzet a hátlappal. Az is jellemző vonatkozásokat kellett hogy tartalmazzon. De ott a portretírozott személy működésére, még inkább szellemi-lelki arculatára, az akkori kifejezéssel élve virtusára/erényeire való utalást kellett általában elhelyezni. Ehhez, ha a tárgyi valóság eszközei nem bizonyultak elégségesnek, akkor az allegorikus megjelenítéshez folyamodtak. Ebből következik, hogy ezek az ábrázolások a kortársaknak még nyilvánvalóak voltak, nekünk az értelmezés kibogozandó föladatát jelent.

A Guarino-érem hátlapján egy kút áll. Ez az élő közösség számára mindenkor és mindenütt az élet forrását jelenti. Ha lehetőség és igény van rá, akkor a kút mint műalkotás tárgya a kert vagy az épület díszé is lehet, így volt ez Ferrarában is, ahol Guarino Veronensis 1429-től tanított. Mind a nyaralópalota kertjében, mind a város főterén levő kútról van leírásunk.¹⁵ Márványmedencéjüket az uralkodó család címerei díszítették. Valószínű, hogy ezek a budai kolostorbeli vagy a visegrádi kútra emlékeztető alkotások a század utolsó harmadából származnak, témánk szempontjából nem vizsgálhatók.

Van azonban egy kút Ferrarában, amely valóban Guarino működése idején vált nevezetessé. Ez a Castello oszlopokkal körülvett udvarán állt, vagy áll ma is. Olyan ismert volt, hogy még a térséget is erről nevezték el. Az egykorú források

¹² HILL, *i. m.*, I, 38–39 (Nr. 159); II. Pl. 29; PASINI, *i. m.*, 150–151.

¹³ *Epistolario*, *i. m.*, II, 547, 647.

¹⁴ Isabella GAGLIARDI, *Maffei Timoteo* = *Dizionario Biografico degli Italiani*, 67, Roma, 2006, 263–266. Céljaihoz megpróbálta fölhasználni a poéta Janust is. Csak Janus szabadkozó versét ismerjük a „preco verende”-hez. JANUS, *Epigrammata*, 313.

¹⁵ *Art and Life at the Court of Ercole I. d’Este: „De triumphis religionis” of Giovanni Sabadino degli Arienti*, ed. Werner L. GUNDERSHEIMER, Gèneve, 1972 (Travaux d’humanisme et renaissance, 127), 55, 58.

szerint az udvari ünnepségeket „in Fontis porticu” vagy „in peristylu Fontis” tartották.¹⁶ Ferrarában a látványosságok színtere, a katedrális előtti tér volt. Ha viszont a főszerep az elhangzó emberi szóé volt, akkor az zárt teret kívánt. Ekkor a kisebb és válogatott hallgatóságnak az oszlopcsarnokos udvar adott helyet. Itt hangzottak el az ünnepélyes fogadások üdvözlő beszédei. Itt köszöntötte például Leonello d’Este 1433-ban Zsigmond császárt, a Guarino szerkesztette beszéddel. Itt került sor az előkelő esküvők alkalmával elrecitált epithalamiumok meghallgatására is. Mindezek szellemi atyja 1429-től Guarino mester volt. Még akkor is ő, ha fiait, tehetséges tanítványait, közöttük Janust, szerepeltette. A kutat – mint mindig mindenütt, úgy ezt is – kultusz vette körül. Marrasiusnak a sienai *Fonte Gaiára*, *la regina delle fonte senesire* írt verse Ferrarában is követőkre talált. A Guarino-fiúk közül Hieronymusnak a kútra (erre a kútra?) írt versét ismerjük.¹⁷ A másik fiút, Gregoriust meg Janus noszogatta, hogy fejezze már be a félbemaradt vállalkozását.¹⁸ Bizonyos, hogy ez a kút és az annak helyt adó csarnok Guarino működésének rendszeres tere volt. Hiányérzetünk támadna, ha bemutatása itt nem kapott volna helyet. Mégis Matteo de’Pasti érdemének, és az ott látható kútnak magyarázatát máshol kell keresnünk.

A reneszánsz érmeknek már ismertetett tulajdonsága, hogy a hátlapjukon a művész képi allegóriákat alkalmazott. Ezek megértése a kortársaknak egyszerűbb volt, nekünk megfejtésre váró talányt rejthet. Vannak persze „egyszerűbb” változatok is. Ilyen például Timoteo Maffei érme. A *preco Dei* működéséhez a Szentlélek könnyűnek nem mondható, mégis fölismerhető ábrázolása illet.¹⁹

1460 decemberében Guarino Veronensis fölött tartott gyászbeszédében Ludovico Carbone a tanítványok nevében is szólt. Szép képekkel élt. Azt mondta, hogy amire jutott, az Guarinóból úgy nőtt ki, mint a hatalmas fából egy ágacska, a bőséges kútforrásból mint egy patakocska vette eredetét. Idézzük: „Sed quicquid tandem sum, a Guarino tamquam a fonte abundantissimo rivulus exorior”.²⁰

A *fons* toposznak hosszú története van. Nincs itt helye, hogy fölbukkanását akárcsak Petrarcaig, *la fonte d’ogni eloquenza*, kövessük. Elégséges az az említés, ami Guarino közvetlen környezetéből rendelkezésünkre áll. Janus diáktársa, Giorgio Valagussa 1448-tól 1455-ig tanult Ferrarában. Példásan megőrzött levelmásolataiban, ha tanulmányairól ejt szót, ilyen változatokkal találkozunk: „in

¹⁶ *Epistolario*, i. m., II, 268; III, 300–301, 332. Az egykorú forrásokban a *Fontist* mindig nagybetűvel írják, kiemelve ezzel egyedi voltát.

¹⁷ Sesto PRETE, *Two Humanistic Anthologies*, Città del Vaticano, 1964 (Studi e Testi, 230), 44, 70, 79–80.

¹⁸ „Joannes rogat magistrum Gregorium ut inceptam cuiusdam fontis descriptionem perficiat.” JANUS, *Epigrammata*, 20.

¹⁹ HILL, i. m., II, Pl. 30.

²⁰ *Ludovici Carbonis Ferrariensis Oratio habita in funere praestantissimi oratoris et poetae Guarini Veronensis* = *Prosatori Latini del Quattrocento*, III, a cura di Eugenio GARIN, Torino, 1977, 382–417; 396.

Gymnasio Guarini [...] ubi fontem et originem omnium bonarum litterarum offenderim”, vagy „uberrimos Guarinianos fontes” vagy „Hic equidem Parnasum Heliconaque omnem novem Musis circumdatum videre videor.”²¹

Ferrara valóban híres tanintézményének belső életéről máig az egyik legmegbízhatóbb forrás Janus Pannonius Guarinót dicsőítő elbeszélő költeménye, a *Panegyricus*. Amint ez várható volt, a *fons* metafora Janusnál is megjelenik, de tudatosan beleépítve hőse sorsának alakulásába. Janus fölkeszíti őt a kút szimbolizálta föladatra. Guarino Görögországból hazatértében fölkeresi Déloszt. Ott a jóda papnője figyelmezteti, hogy megszerzett tudása nem csak az övé, abból másokat is részesítenie kell: „Omnibus et sacros doctrinae ostendere rivos”.

Közben a jövő ígéretként maga nyújt át neki egy babérágat. A babérból font koszorú sokféle kiválóság elismerése lehet. Egyes itáliai egyetemeken máig viselik diplomájuk elnyerésekor olyan változatát, amelybe az ágak közé a bogyókat is beleszővik. Ez a Padovában ma is látható forma régi hagyományt követ. Guarino érmén ezt tanúsítja a körbefutó, bogyós babérág. Ez a változat a „koszorús” érmek közül egyedül itt látható. A kortársak pedig azt is tudták, hogy a mesternek van egy kis műve a régi idők és maiak koronáiról és koszorúiról, amelyben a költővé koszorúzásról is értekezett.²²

A továbbiakban Guarino, Janus szerint, megfelelt a jóda intésének:

*Nec tuus assiduo fons unquam deficit haustu
Purior et maior sed in omnia pectora manat.
[...]
Multiplices aperis rivos scatet ille Latinis
Artibus, hic Graii, bibit hinc provector aetas
Inde minor [...]*

Természetes, hogy ő maga, Janus is e forrásból táplálkozott:

*Iure, Guarine, tibi nos carmina nostra dicamus
Fontibus hausta tuis [...]
Verum ego, si totum docili simul ore bibissem,
Quicquid tu invidia nil subducente fluebas*²³

²¹ Gianvito RESTA, *Giorgio Valagussa umanista del Quattrocento*, Padova, 1964 (Miscellanea Erudita, 13), 132, 137–138, 141, 157, 184. Urbinóból írják 1453–1455 táján egy Guarino-tanítványról: „qui sane non modo disciplinam, verum etiam mores atque humanitatem abs te combibisse videtur.” *Epistolario*, II, 616. A példák szaporíthatók. Ha nem a *fons*, akkor a *bibere*, *haurire*, *manare*, *scaturire* igék utalnak a kép eredetére.

²² Angelo Camillo DECEMBRIO, *De politia litteraria*, hg. von Norbert WITTEN, München–Leipzig, 2002 (Beiträge zur Altertumskunde, 169), 384–391.

²³ *Silva Panegyrica ad Guarinum Veronensem praeceptorem suum* = JANUS, *Poemata*, I, 1–59. A 297, 285, 506–507, 512–514. sorok az idézés szerint.

A hivatkozott szerzőknél föltűnhet, hogy rendszeresen ismétlődnek ugyanazok a kifejezések. Mintha ezeket egy bizonyos helyzetben így illett volna használni, mintha ezek egy közös forrásra mennének vissza. Ennek az ősforrásnak kellene nyomára bukkannunk. Nyomkövetésünk nem is vezet nagyon messzire. Ferrara uralmát 1441-ben Guarino hú tanítványa, Leonello d'Este vette át. Első intézkedései között volt a *Studio* teljes megújítása. Az avatóünnepségen, 1442-ben és az öt éves évfordulón is, 1447-ben Guarino szónokolt. Az utóbbiban a diákokat buzdította, Leonellót magasztalta. Magasztalta azért, mert a belháborúktól dúlt Itáliában Ferrarát a Múzsák otthonává tette, és forrást nyitott a szabad művészeteknek. Tette ezt a maga és városa dicsőségére, mert ebből a közel lakók és a távoliak is egyaránt meríthettek. Idézzük Guarinót: „qui cum quaquaversum bella fere civilia saevire totamque sub arma coactam Hesperiam cernere, suam tamen hanc urbem Musarum domicilium et liberalium artium fontem instituit unde sibique suaeque civitati gloria fructusque manaret et finitimis pariter ac longinquis hauriendi facultas praestaretur et occasio.”²⁴

Itt van hát a déloszi jósdá papnőjének szájába adott intés, és Carbone gyászbeszédének forrása. Amit Guarino 1447-ben Leonello javára írt, azt a tanítványok méltán a mesternek tulajdonították. Ő volt ugyanis a nagy átszervező. Vagyis a Guarino-forráskútnak maga volt a kútforrása. A nevezetes beszéd hallgatói között ott volt a már akkor a diákokkal foglalkozó Ludovico Carbone, és az épphogy Ferrarába, a Guarino konviktusába érkezett magyar diák, Johannes is. Az *in Fontis porticu* rendezett ünnepség résztvevője volt a városban alkotó, a Leonellónak készült *Breviarium* díszítő festője, Matteo de'Pasti mester is. Mással, mint a mindenki számára érthető kút-metafora képi ábrázolásával, nem is állhatott elő az érem hátsó oldalán.

Ezen a hátapon lévő kút további föladványt rejteget. Tetején ugyanis egy meztelen férfialak áll. Balján pajzs, jobbjaival buzogányára támaszkodik. Ez az attribútum kétségtelenné teszi, hogy Hercules nyúlánk figuráját helyezte oda a művész. Talpa alatt egy gömb van, abból folyik a víz az alatta lévő medencékbe. Ugyan hogyan kerül a múzsa-kútra az általában nem intellektuális tetteivel büszkélkedő hős? A szobor a változatos kalandjait elbeszélő ábrázolások egyikeivel sem hozható kapcsolatba. De nem utal a majd 1472 után népszerűvé váló, robusztus *monstrorum domitor* győztes alakjára sem.²⁵ A minta talán egy vésett gemma volt. Ilyenek szép számmal voltak Leonello gyűjteményében. Az

²⁴ Remigio SABBADINI, *Una prolusione di Guarino Veronese sulle arti liberali* = La Biblioteca delle Scuole Italiane, 7(1897), 33–37; idézi KARDOS Tibor, *Janus Pannonius hivatástudata és költészete* = *Janus Pannonius: Tanulmányok*, szerk. KARDOS Tibor–V. KOVÁCS Sándor, Bp., 1975 (Memoria Saeculorum Hungariae, 2), 23, 54. jegyzet.

²⁵ MIKÓ Árpád, *Magnus Gruber: Tractus Danubii (1531): Egy forrás nyomában* = *Détshy Mihály nyolcvanadik születésnapjára, Tanulmányok*, szerk. BARDOLY István, HARIS Andrea, Bp., 2002 (Művészettörténet–Műemlékvédelem, 11), 241.

ábrázolás kétségtelenül gracilis alkatot mutat. Talán ez is utal a Hercules-kép egy sajátos hagyományára, amely a 15. században vált egyre népszerűbbé, azért, mert ókori forrásokra támaszkodhatott. Már az ókorban is volt képviselője annak a nézetnek, hogy Hercules valójában az emberiség jótévője volt. A gondolat sor legtöbbször hivatkozott forrása Seneca. A hősről írott két tragédiában találkozunk azzal a tétellel, hogy Hercules az emberiséget szabadította meg a különféle szárazföldi és tengeri szörnyektől. Ezzel békességet teremtett napkelettől napnyugatig, azaz az egész földkerekségen. Ő maga mondja az Atyaistennek, hogy most már gond nélkül uralkodhat, mert meghozta neki a békét, kórus ünnepli is mint „domitor magne ferarum orbisque simul pacator”.²⁶ A *De beneficiis* című művében Seneca meg is magyarázza, hogy hogyan kell érteni a tragédiákban elhelyezett sorokat: „Hercules nihil sibi vicit; orbem terrarum transivit non concupiscendo, sed iudicando, quid vinceret, malorum hostis bonorum vindex, terrarum marisque pacator.”²⁷

Az önzetlen hősről Servius azt állította, hogy a bölcssek inkább lélekben, mint testben tartják őt erősnek.²⁸ Coluccio Salutati, befejezetlenül maradt nagy művében, már valamennyi tettét allegorikusan értelmezi. Mindegyik tette valamelyik emberi gyarlóságunk legyőzésének követésre való példája.²⁹ Ezt a Herculest ábrázolta-e Matteo de’Pasti az érmen? Azt gondolom, hogy igen, de a ferrarai *Studio* szellemének megfelelően visszament az ókori forrásig, Senecáig. Ott olvasta ugyanis, hogy Hercules a földkerekség szörnyeinek legyőzője, egyúttal az egész föld béketeremtője is: *domitor orbis — orbisque pacator*. Erre az *orbis terrarum*ra, a földkerekségre állította Herculesét. A kortársak ezt megérthették, Janus Pannonius is azt írja Herculesről: „immensi pacator maximus orbis.”³⁰

Talán az allegorizálás nyomát is megtaláljuk a szobron. A hőssel attribútumai is új értelmezést nyertek, írásban ezt meg lehetett csinálni, de a rendszeresen *claviger*nek nevezett Hercules buzogányán (*clava*) nem változtathatott, mert akkor a fölismerhetőségét kockáztatta volna. Megtette a folytonosan viselt oroszlánbőrrel, helyette a karjára egy pajzsot akasztott. Ez az az *aegis*, amit a Leonello körüli tudós társaság – Guarino is közéjük tartozott – úgyis megtárgyalt. Úgy

²⁶ A 15. században mind a *Hercules furens*, mind a *Hercules Oetaeus* tragédiát Senecának tulajdonították. *Hercules furens*: „domitor orbis”, 619. „Pax est Herculea manu Auroram inter et Hesperum”, 882–883. *Hercules Oetaeus*: „domitor magne ferarum orbisque simul pacator”, 1989–1990.

²⁷ SENECA, *De beneficiis*, I, 13, 8.

²⁸ SERVIUS, *In Aeneis*, VI, 395: „Hercules a prudentibus mente magis quam corpore fortis inducitur.”

²⁹ Colucci Salutati *De laboribus Herculis*, I–II, ed. Berthold Louis ULLMAN, Turici, 1951 (The-saurus Mundi, Bibliotheca Scriptorum Latinorum Mediae et Recentioris Aetatis), passim. Hercules valamennyi tette-nél először a történetet ismerteti (*fabula*), majd a *sensus allegoricus* és a *moralis sensus* kifejtése következik.

³⁰ JANUS, *Epigrammata*, 408 (5. sor).

értelmezték, hogy a mitológiából ismert, állatbőrből készült pajzsot hordta Hercules, de az ő esetében ez „allegorice ad sapientiae vires referuntur”.³¹

Most már csak annak forrását kellene megtalálnunk, hogy miért került a Guarino-kútra, ha allegorikusan is, Hercules szobra. Mit keres a Múzsák kútja közelében az erényes bajnok? Megint Guarinóhoz vezetnek a szálak, az 1442-es egyetemavató beszédéhez. Ott hangzott el, hogy legyenek bár nagyok és szerencsések a városok, ha a tisztas tudományok ott nem világítanak, akkor bizony nyugodtan lehet azokat obscurusoknak, parasztnak vagy már-már barbárnak is nevezni.³² Ez volt a helyzet Ferrarában is, és ahogyan azt ott mindenki tudta, ebben változást Guarino hozott. A barbárság elűzése és Guarino ugyanolyan toposzok a ferrarai irodalmárok műveiben, mint azt a kút esetében láthattuk. A mestert követő tanítvány, Rafaele Zovenzoni Guarino tevékenységét egész Itáliára kiterjeszti: „Per te barbaries Italia decessit ab oris”.³³ Ludovico Carbone a már sokszor idézett gyászbeszédben a határokon túl is, a barbár világban is mint szabadítóról szól: „Quot homines natura barbaros a loquendi barbarie liberavit eosque in patriam lingua et arte Latinos facta remisit.”³⁴ Itt Guarino már a virtuális Nagy-Róma gondolatnak, Lorenzo Valla álmának eszköze.³⁵ Ő az eszmei birodalom eszmei ellenségének, a barbár monstrumnak legyőzője, az emberiség megszabadítója. Janusnál olvassuk – és ez nyilván nem az ő leleménye – az összefüggést a mitológia Tiryntius Herosa és a Guarino-Hercules tettei között:

*Senkit a hosszú ókor nem szült mást, aki inkább
használt volna a népeknek. Tirynt daliája
földeket és vizeket mentett meg a szörnyetegektől,
sőt a sötét Orcus házőrző Cerberusát is
– három láncot kötve a három nyakra – kihozta,
föl, hozzánk, és tűrnie kellett annak a fényt itt.
Ám te a barbárságot, melynél szörnyetegebb a
poklok mélyén sincs, azt űzted el innen a földről
s ott jajgat, sír újra a mély Styx árnyai közt most.*³⁶
(Csorba Győző fordítása)

³¹ DECEMBRIO, *i. m.*, 463–464.

³² „civitates ipsas alioquin licet ingentes at fortunatas, nisi doctrinis honestis eluceant, obscuras tamen, rusticanas ac paene barbaras rite dici solere.” Karl MÜLLNER, *Acht Inauguralreden des Veronesers Guarino und seines Sohnes Battista*, Wiener Studien, 18(1896), 299.

³³ *Epistolario*, II, 599.

³⁴ CARBONE, *i. m.*, 398.

³⁵ Mariangela REGOLIOSI, *Nel cantiere del Valla*, Roma, 1993, 120–125.

³⁶ JANUS, *ÖM*, a *Panegyricus* 911–919. sorai: 459–460.

Méltán tartják a reneszánsz legjellemzőbb, emblematikus tárgyainak a művészi érmeiket. A természetet hűen követő portré és a jellemző tevékenységre utaló ábrázolás egységet alkot. Alkalmas arra, hogy a teljes személyiségről képet adjon. Általa a mindennél kíváncsabb hírnév emberközelbe kerül. Mérete, maradandó anyaga miatt bármilyen távolságra eljuttatható. Janus ezt úgy fogalmazta meg, hogy akit Vitéz eddig csak hírből és írásaiból ismert, annak most az arcvonásait is azonosíthatja. Azt is írta, hogy Guarino neki azt továbbításra már régebben átadta. Nem történhetett ez nagyon régen, mert a politikai események miatti sűrű követjárásra ezt már korábban is rábízhatták volna. Ugyanezen az úton kellett értesülniük arról is, hogy Vitézt a király 1452 végén kancelláriája élére rendelte. Nem kétséges, hogy Guarino is ezért tartotta fontosnak a most már befolyásos államférfi megajándékozását. Ha ezt csak 1453 végén tette, az azért történt, mert 1453 második felében készült el az érme. Otthon közben Barius Miklós is lépett egyet fölfelé, Vitéz 1453-ban vicekancellárjává tette.³⁷ Janus ezért küldte neki külön üdvözlését. A Guarino-érmek vándorlásáról nem sok hírünk van. Egy bronz példányt küldött az augsburgi polgárfi, Ulrich Gossenbrot apjának, más érmeikkel együtt, de ez 1459-ben történt. A reneszánsz éremküldeményeknek nagy irodalma van, a figyelem központjában mindig az Augsburgba jutott vagy nem jutott áll.³⁸ A Janus küldötte éremről eddig nem vettek tudomást.

„Nékem a dolgokban főképp, ami új, az a vonzó” – írta egy alkalommal Janus.³⁹ A régiségbarátokra írt sort eddig csak irodalmi ízlésére vonatkoztattuk. Ma a megtervezett és megvalósított Mantegnától való kettősportrét az első olyan műalkotásnak tartják, amely elhagyta Itália határait.⁴⁰ Az is újszerű, ahogyan, kezében egy friss padovai városleírással, Váradot, kisdíák korának színhelyét, műértő szemmel fölfedezte.⁴¹ Kétségtelen, hogy a verseivel olyan szoros kapcsolatot mutató, vadonatúj Guarino-érem Magyarországra juttatásának gondolata is tőle származott.

(2010)

³⁷ MÁLYUSZ Elemér, *A magyar rendi állam Hunyadi korában*, Száz, 91(1957), 581–582.

³⁸ Hermann Schedels *Briefwechsel*, hrsg. Paul Fritz JOACHIMSEN, Tübingen, 1893 (Bibliothek des Litterarischen Vereins, Stuttgart, 196), 58; Stephen K. SCHER, *The Circulation of Renaissance Medals: The Portrait as Gift*, Medailles, 66(2003), 91.

³⁹ „At rerum plures novitate placere videmus.” JANUS, *Epigrammata*, 137. (7. sor); a magyar fordítás Nemes Nagy Ágnesétől: JANUS, *ÖM*, 37.

⁴⁰ RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Andrea Mantegna és Janus Pannonius*, Művészettörténeti Értesítő, 58(2009), 1–16. A jelen kötetben: 70–92.

⁴¹ Uő, *Janus Pannonius és Várad*, előadás 2008 januárjában az MTA Irodalomtudományi Intézetében. Tanulmányváltozata a jelen kötetben 37–48.